

Philippe Ariès ja lapsuuden historia

Marjatta Rahikainen

Viimeisen kolmen vuosikymmen aikana on julkaistu tuskin ainoatakaan entistä tai nykyistä lapsuutta käsittelevää tutkimusta, jossa ei otettaisi kantaa Philippe Arièsin yli 40 vuotta sitten esittämiin ajatuksiin. Vaikkei niissä aina viitattaisikaan suoraan Arièsin lapsuuden ja perheen historiaa käsittelevään teokseen *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*, niin ainakin niissä viitataan teoksen käynnistämään keskusteluun.

Vuosituhannen vaihtuminen ei tätä keskustelua lopettanut, vaan esimerkiksi Steven Ozmentin teoksessa vuodelta 2001 näkyy Arièsin perintö kansikuvaa myöten – kannessa oleva joululahjojen jakoa esittävä Jan Steenin maalaus 1600-luvulta oli esimerkkinä jo Arièsilla, jonka mukaan se kuvasti uutta perhekeskeistä tulkintaa folkloresta tai perinteisestä hurskaudesta. Näyttää siis siltä, että Arièsin teoksesta on sittenkin tulossa klassikko, vaikka sitä välillä epäiltiin. Mistä hänen teoksessaan siis on kyse?

Lapsuuden ja perheen historia

Arièsin alkuaan ranskankielinen teos lapsuuden ja perheen historiasta julkaistiin 1960 ja sen englanninkielinen käännös kahta vuotta myöhemmin. Pohjois-Amerikan markkinoille suunnatulle käännökselle annettiin uusi, vetävä otsake: 'lapsuuden vuosisadat'. Alkuperäinen ranskankielinen otsake oli paljon täsmällisempi ja samalla vaatimattomampi: 'lapsi ja perhe-elämä sääty-yhteiskunnan aikana'.

Robert Baldickin englanninkielinen käännös on muutenkin varsin suurpiirteinen, usein on jätetty pois Arièsin esittämiä, monasti vähän ironisia loppuhuomautuksia, ja yllättävän usein puuttuu jopa kokonaisia lauseita. Vielä harmillisempaa on, että aivan keskeinen käsi-

te *sentiment* (tunne, tietoisuus, ajatus, mielipide, tunteellisuus) on käännetty välillä ideaksi, välillä käsitteeksi, mutta ei tunteeksi. Ariès sanoi kirjoittavansa tunteiden historiaa (*l'histoire des sentiments*), ja puhui sen mukaisesti lapsuuden tunteesta (*le sentiment de l'enfance*) ja perheen tunteesta tai perhetunteesta (*le sentiment de la famille*). Mutta englanniksi tunteiden historiaa (*history of feelings*) ei vastaakaan lapsuuden tunne vaan lapsuuden idea tai käsite (*the idea of childhood, the concept of childhood*) ja perheen tunnetta vastaa perheen idea tai käsite (*the idea of the family, the concept of the family*). Arièsin teos ei siis edusta käsitehistoriaa, kuten englanninkielisen laitoksen perusteella voisi erehtyä luulemaan, vaan mentaliteettien historiaa.

Arièsin teos avasi kokonaan uuden vaiheen lapsuuden historian tutkimuksessa. Sillä ei edes oikein ollut edeltäjiä, sillä sen kaukainen edeltäjä, vuonna 1916 ilmestynyt Georg Henry Paynen teos, oli vaipunut jo aikapäivää unohduksiin. Ariès tarkasteli teoksessaan kolmen ilmiön – lapsuuden tunteen, kouluelämän ja perheen – historiaa keskiajalta 1700-luvun loppuun. Keski-ikä toimii kuitenkin vain lähtökohtana, ja Arièsin varsinainen tutkimuskausi käsittää uuden ajan alun kolme vuosisataa, siis suunnitteen ajanjakson 1500–1800. Ariès ei kuitenkaan ollut tuon aikakauden, siis Ranskan vallankumousta edeltäneiden vuosisatojen historian tuntija, vaan väestöhistorian tutkija, kuten hän kirjansa esipuheen heti ensimmäisessä lauseessa kertoi. Arièsin teoksen kohteena on ensisijassa Ranskan ylemmät yhteiskuntaryhmät ja porvaristo. Vertailukohteena on erityisesti Englanti, joskin myös Ranskan muut naapurit ovat kuvassa mukana. Teoksessa käsitellään suhteellisen vähän maaseudun oloja tai alempia yhteiskuntaryhmiä.

Kirjan kirjoittamisen aikoihin, siis 1950-lu-

vulla, oli vielä yleistä ajatella, että perhe oli 1800- ja 1900-luvulla jatkuvasti heikentynyt, mistä todisteena pidettiin kasvavia avioerolukuja ja vanhempien auktoriteetin vähenemistä. Uuden ajan väestöhistoriaa tutkiessaan Ariès oli kuitenkin päätynyt aivan päinvastaiseen tulokseen. Hänestä näytti pikemminkin siltä, että perheellä oli moderneissa teollistuneissa yhteiskunnissa valtaisa merkitys, ja perheeseen kohdistuvat tunteet näyttivät modernin yhteiskunnan keskeiseltä voimalta. Oli jopa ajateltavissa, ettei perhe koskaan aiemmin ollut esittänyt yhtä suurta osaa ihmisten elämässä. Mutta mistä lähtien näin oli ollut?

Väestöhistorioitsijana Ariès oli oppinut, että väestömuutoksissa lapsilla oli aivan keskeinen osa. Tästä näkökulmasta perhe ja lapsuus kuuluivat yhteen ainakin jo 1700-luvulta alkaen. Jos näin oli ollut myös aiempina vuosisatoina, niin perheeseen kohdistuneiden tunteiden historiaa oli tutkittava yhdessä lapsuuteen kohdistuneiden tunteiden historian kanssa.

Siinä vaiheessa kun Ariès kirjoitti kirjaansa, siis 1950-luvulla, historiantutkijoiden käsitteisiin ei kuulunut lapsuuden, perheen tai arkipäivän historia. Keskiajan lapsuudesta oli vain niukasti tutkimusta. Miten lähteä tutkimaan sellaista, jota vain harvat olivat aiemmin tutkineet? Mistä löytää lähteitä asioista ja ilmiöistä, jotka olivat niin tavallisia ja arkipäiväisiä, etteivät aikalaiset olleet nähneet tarvetta merkitä niitä muistiin? Mistä löytää lähteitä unohdetuista ilmiöistä? Arièsin ratkaisuna oli tutkia kuvia. Miten miehet, naiset ja lapset kuvattiin keskiajan maalauksissa? Miten perheen ja lasten esittämistapa muuttui keskiajalta uudelle ajalle? Mitä tämä kaikki kertoi lapsuuden historiasta? Mitä se kertoi perheen historiasta?

Eri koulumuotojen ja niiden oppilaiden historiaa oli tutkittu selvästi enemmän kuin lapsuuden ja perheen historiaa. Mitä kouluopetuksen ja koulunkäynnin historia kertoi lapsuuteen ja perheeseen liittyneiden tunteiden historiasta? Miten ne kaikki liittyivät yhteiskunnassa tapahtuneisiin muihin muutoksiin? Ariès tarjosi kysymyksen uuden näkökulman esittäessään, että vallankumousta edeltäneessä Ranskassa perhe ja koulu yhdessä sulkivat lapsen pois aikuisten maailmasta. Sikäli Arièsin teos oli aikansa lapsi, että hän tarkasteli uuden ajan alun lapsia ensi sijassa koulun ja perheen piirissä, sen sijaan aiemmin yleinen lasten työnteke jäi muutaman huomion varaan.

Arièsin teoksen vastaanotto

Alku ei ollut lupaava, sillä Arièsin teos arvos-teltiin tai esiteltiin harvassa merkittävässä kansainvälisessä lehdessä. Tässä valossa on kiintoisaa, että jo vuonna 1963, siis vain kolme vuotta kirjan ilmestymisen jälkeen, Hertta Tirranen esitteli Arièsin teoksen lyhyesti, mutta myönteisesti *Historiallisessa Aikakauskirjassa*.

Arièsin teos tulkittiin aluksi yksinkertaisimmillaan modernisaatioteorian valossa. Yhdysvalloissa teos sai innostuneet vastaanoton. Arièsin esittämä ajatus lapsuuden löytämisestä ja tunnepohjaisen perheen kehittämisestä tulkittiin modernin maailman voitoksi pimeästä menneisyydestä. Tämä sopi hyvin 1960-luvulla ja 1970-luvulla yleistyneen tutkimusperinteesen, jossa tuon ajan Yhdysvallat esitettiin kehityksen huippuna. Tämän suuntauksen tunnetuimmat edustajat 1970-luvulla olivat Lloyd de Mause ja Edward Shorter.

deMausen ja Shorterin suoraviivaisen historiantulkinnan mukaan lapsuus ja lasten kohtelu olivat sitä hirveämpiä, mitä kauemmas ajassa taaksepäin menttiin, ja vastaavasti lasten kohtelu oli sitä parempaa ja rakastavampaa, mitä lähemmäs silloista keskiluokkaista amerikkalaisperhettä tultiin. Vaikka historiantutkijoilla ei ollut vaikeuksia osoittaa, etteivät lähteet tukenneet tällaisia tulkintoja, ne vakiinnuttivat asemansa suuren yleisön keskuudessa. On ilmeistä, että deMausen ja Shorterin tulkinnoille oli Yhdysvalloissa ja Euroopassa sosiaalinen tilaus. Kasvatusongelmien kanssa kamppaileville vanhemmille ja kasvatuksen ammattilaisille oli mieluisaa kuulla, että kaikesta huolimatta lapsilla ei ollut koskaan aiemmin ollut yhtä hyvät oltavat. Tämäntapainen kuva lapsuuden historiasta levisi Suomeen mm. Kaari Utrion *Eevan tyttäret* -teoksen välityksellä.

Arièsin teos otettiin uudelleen arvioitavaksi kaksi vuosikymmentä sen ilmestymisen jälkeen. Vuonna 1980 Adrian Wilson tyrmäsi Arièsin teoksen niin perusteellisesti kuin arvovaltaisissa julkaisuissa ylipäänsä voi. Ariès oli selittänyt teoksensa esipuheessa, että silloin kun tutkitaan hitaasti muuttuvia ilmiöitä useiden vuosisatojen ajalta, on käytettävä menneisyyden ja nykyisyyden dialektiikkaa. Selventääkseen kuvaansa modernin elämän erityispiirteistä hän oli ottanut vertailukohdaksi menneisyyteen. Hän siis kysyi, missä suhteessa nykyinen ja mennyt erosivat toisistaan. Tällaista "avointa ja häpeämätöntä" presentismia Wilson ei lainkaan hyväksynyt, ja yhtä kovaa kieltä hän käyt-

ti moittiessaan Arièsia amatöörimäisyydestä, joka selitti myös tämän ”naivin rehellisyyden”. Näin jälkeempäin katsoen Wilsonin happamuu- teen näyttäisi liittyneen melkoinen määrä aka- teemista kateutta.

Keskustelu jatkui samassa lehdessä kahtena seuraavana vuonna, kun Patrick H. Hutton esit- teli mentaliteettien historiaa mm. Arièsin, Nor- bert Eliasin ja Michel Foucault’n töiden valosa, ja Richard Vann puolestaan kartoitti Ariè- sin teoksen siihenastista vastaanottoa. Vaikka Vann suhtautui Arésin teokseen huomattavas- ti myönteisemmin kuin Wilson, niin hänkään ei uskonut sen tulevaisuuteen. Vann asetti kysy- myksen, otetaanko Arièsin teoksesta uusia pain- noksia ja luetaanko sitä 2000-luvulla, ja vastasi kieltävästi: ”Enpä usko, muuta kuin esimerkki-nä historiantutkimuksen historiasta, mutta siinä sen paikka näyttää varmalta”.

Vann taisi kuitenkin olla väärässä, sillä 2000- luvun alussa, siis neljä vuosikymmentä Arièsin teoksen ilmestymisen jälkeen, se otettiin taas uudelleen arvioitavaksi. Steven Ozment arvioi tuoreessa teoksessaan *Ancestors: The Loving Family in Old Europe*, että kaikkein eniten tämän- hetkisiin käsityksiimme niin entisistä kuin nykyisistäkin perheistä on vaikuttanut Philippe Ariès. Ozment painottaa aivan perustellus- ti, että Ariès itse oli varovainen väitteissään ja korosti niiden olevan vain alustavia tulkinto- ja, jotka edustivat monessakin suhteessa ris- tiriitaista kehitystä. Sen sijaan Arièsin tulkit- sijat, pahimpana heistä Edward Shorter, ovat Ozmentin mukaan syyllystyneet sekä entisajan perheen mustamaalaukseen että modernin per- heen ihannointiin.

Tuoreessa Ariès-elämäkerrassaan Patrick H. Hutton on niinikään esittänyt kiintoisia näkö- kulmia Arièsin teoksesta. Hän luonnehtii Ariè- sia ”hyväuskoiseksi psykologiksi”, kun tämä väestöhistorian tutkijana alkoi tutkia kulttuu- risia ilmiöitä ja päätyi selittämään niitä psyko- logian avulla. Hutton katsoo nyt, että Arièsin merkitys mentaliteettien historiassa on rinnas- tettavissa Erik H. Eriksonin merkitykseen psy- kohistoriassa. Kaiken kaikkiaan ei Huttonin mielestä ole lainkaan ihme, että Arièsin omaper- räinen tutkimusote on jaksanut innostaa tutki- joita jo neljä vuosikymmentä.

Miltä Arièsin teos näyttää tänään?

On suorastaan yllättävää, kuinka monet viime vuosikymmenien historiantutkimukseen vakiin-

tuneet aihepiirit ja kysymykset olivat oraalla jo Arièsin teoksessa. Hän esitti mm., että tuolloin vallinneen yhteiskuntaluokkia tarkastelevan tutkimusotteen ohella olisi ilmiöitä tarkastelta- va myös iän ja sukupuolen näkökulmasta. Hä- nen teoksensa näyttää myös ennakoineen sekä arkielämän että yksityiselämän historian nou- semista keskeisiksi tutkimuskysymyksiksi – Arièshan ehti ennen kuolemaansa viime töik- seen toimittaa yksityiselämän historiaa käsitte- levän teossarjan.

Sittemmin Michel Foucault’n nimeen liitetty kurinalaistamisen ja laitoksiin sulkemisen his- toria alkaa jo Arièsin teoksessa. Sen toiseen pain- okseen kirjoittamassaan esipuheessa hän näyt- täisikin liittäneen oman teoksensa Foucault’n työhön. Sittemmin Peter Burken ja Natalie Ze- mon Davisiin nimiin liitetty kansanomaisen kulttuurin historia ja ”ylhäisten” ja ”alhaisten” maailmojen erkaantuminen uuden ajan alussa nousevat nekin esiin jo Arièsin teoksessa.

Viisi vuotta Arièsin teoksen ilmestymisen il- mestyi John Hajnalin artikkeli eurooppalaises- ta avioitumismallista, joka avasi kokonaan uu- den vaiheen perhehistorian tutkimuksessa. Sen edeltäjä, Frédéric Le Playn teos, oli vielä kauem- pana historiassa kuin Arièsin edeltäjä. Hajnalin artikkelista voidaan sanoa samoin kuin Arièsin kirjasta: Viimeisen kolmen vuosikymmen aika- na on julkaistu tuskin ainoatakaan perhehistori- aa käsittelevää tutkimusta, jossa ei otettaisi kan- taa Hajnalin 40 vuotta sitten esittämään käsit- teistöön. Vaikkei niissä aina viitattaisikaan suo- raan Hajnalin artikkeliin, niin ainakin niissä vii- tataan hänen teoksensa käynnistämään keskus- teluun.

Arièsin teosta on harvoin rinnastettu Haj- naliin artikkeliin, ainakin osittain varmaan sik- si, että perhehistorian tutkijat pyrkivät yleens- ä käyttämään alkuperäislähteitä ja välttämään lennokkaita yleistyksiä. Kuitenkin Ariès ja Haj- nal ajoittavat hyvin erilaisen lähdeaineiston perusteella samoihin vuosisatoihin syvällisen muutoksen avioliiton historiassa. Hajnal viit- taa varovasti siihen, että 1300-luvun ja 1700-lu- vun välillä avioliittoutumisessa tapahtuneiden suurten muutosten voi odottaa näkyvän myös tunteiden historiassa.

Hajnalin mukaan keskiajan Euroopassa per- hemalli ei vielä eronnut muualla maailmassa tunnetuista perhemalleista. Keskiaikana tytöt avioituivat usein varsin nuorina, heti kun su- kukypsyys oli saavutettu. Kanonisen oikeuden mukaan tyttö oli avioliittokelpoinen 12-vuoti- aana, poika 14-vuotiaana. Ns. eurooppalainen

perhemalliin, jossa sekä naiset että miehet solmivat avioliiton vasta noin kymmenen vuotta sukukypsyyden saavuttamisen jälkeen, siirryttiin ilmeisesti 1400-luvun ja 1650-luvun välisenä aikana, ehkä vasta 1600-luvulla, mutta 1700-luvulla se oli Hajnalin mukaan jo selvästi vallitseva perhetyyppi. Samoina vuosisatoina alkuaan isännän alaisia palvelijoita ja orjia tarkoittaneen latinan *famulus* -käsitteen merkitys laajeni tarkoittamaan myös isännän vaimoa ja lapsia. Ja 1700-luvulla sanan johdokset eri kielissä (*family*, *famille*, *Familie*, *familj* jne.) jo tarkoittivat perhettä siinä mielessä kuin sana nykyään ymmärretään, kuten mm. Raffaella Sarti on osoittanut.

Nykyinäkökulmasta Arièsin teos näyttää asetuvan siihen joukkoon tutkimuksia, joissa kaikissa kysyttiin tavalla tai toisella, miten meistä tuli tällaisia. Vanhin näistä oli Norbert Eliasin sivilisoitumisen historia, joka ilmestyi toisen maailmansodan kynnyksellä, mutta jonka nousu maineeseen ja klassikoksi alkoi 1960-luvulla. Elias tulkitsee kuvia, kuten Arièsin, ja joutui tältä osin yhtä kovan kritiikin kohteeksi.

Samaan joukkoon kuului toinen 1960-luvun sittemmin klassikoksi kivunnut tutkimus – ja oma suosikkini – E. P. Thompsonin artikkeli nykyisen aikakäsityksen, työkurin ja teollisuuskapitalismin historiasta. Kolmas oli näistä kaikkein kuuluisimmaksi tullut teos, Michel Foucault'n *Tarokkailla ja rangaista*. Näin jälkeenpäin on kiintoisaa, että juuri sodanjälkeisen talouskasvun parhaina aikoina, kun länsimaiden tulevaisuus näytti kaikin puolin valoisalta, Ariès ja jotkut muut pysähtyivät ihmettelemään, miten keskiajan eurooppalaisista tuli moderneja länsimaalaisia.

Miltä sen merkitys nyt näyttää?

Arièsin teos ei näytä kertovan modernin lapsuuden ja perheen riemuvoitosta, kuten aikalaisten sitä lukivat, vaan kyse on pikemminkin modernisaatiokritiikistä. Tämän oivaltaakseen kannattaa lukea Arièsin teoksen viimeinen virke – uskoakseni hän on siihen tiivistänyt, mitä hän koko laajalla tutkielmallaan oikeastaan halusi sanoa:

”Le sentiment de la famille, le sentiment de classe, et peut-être ailleurs le sentiment de race, apparaissent comme les manifestations de la même intolerance à diversité, d’un même souci d’uniformité.”

”The concept of the family, the concept of the class, and perhaps elsewhere the concept of race, appear as manifestations of the same intolerance towards variety, the same insistence of uniformity.”

Arièsin yli neljä vuosikymmentä sitten esittämän tulkinnat näyttävät kantaneen hedelmää erityisesti keskiajan tutkimuksen piirissä. Ennen Arièsia keskiajan lapsuutta oli tutkittu hyvin vähän, mutta Arièsin siitä esittämien tulkintojen kimmastuttamina koko joukko keskiajan tutkijoita on sittemmin paneutunut aiheeseen (esim. Alexandre-Bidon yhdessä Clossonin ja Lettin kanssa, Becchi ja Julia, Finucane, Orme, Shahar, sekä pohjoismaissa mm. Christian Krötzl, Janken Myrdal ja Eva Österberg). Niinpä tiedämme nykyään valtavasti enemmän kuin ennen Arièsia tiedettiin keskiajan ja uuden ajan alun lapsuudesta.

Vasta Arièsin teoksen ilmestymisen jälkeen keskiajan tutkijat innostuivat tutkimaan keskiajan perheitä ja lapsuutta, uuden ajan alun tutkijat uuden ajan alun perheitä ja lapsuutta, lähihistorian tutkijat 1800- ja 1900-luvun lapsuutta ja perheitä. Kaikki he ovat voineet osoittaa, että Arièsin esittämä tämä tai tuo ajatus ei lähteiden valossa näytä pitävän paikkaansa, ja erityisen pahasti hakoteille Ariès näyttää joutuneen tulkitessaan keskiajan pieninä aikuisina esitetyt lapset keskiajan lapsuuden kuviksi.

Omiin aikakausiinsa erikoistuneiden tutkijoiden tutkimukset eivät tavoita aikakausirajat ylittäviä muutoksia: Kukaan ei näytä ottaneen vastaan näitä haastetta, jonka vuosisatojen mittaisten muutosten tai pysyvyyden historia asettaa, ja josta Fernand Braudel puhui *longue durée* -käsitteen yhteydessä. Miten keskiajan lapsuudesta, nuoruudesta ja perheestä tultiin uuden ajan alun ja edelleen 1800- ja 1900-lukujen lapsuuteen, nuoruuteen ja perheeseen? Liittyikö tunteiden historia hitaiden demograafisten muutosten historiaan? Kun kuolleisuus ja syntyneisyys laskivat, tai kun naisten ja miesten avioitumisikä muuttui, niin miten nämä demograafiset muutokset vaikuttivat perhejäsenen keskinäisiin suhteisiin tai perheeseen ja sen jäseniin kohdistuneisiin tunteisiin? Entä mikä yhteys hitailla demograafisilla muutoksilla oli niihin muutoksiin, joita vuosisatojen mittaan on tapahtunut lapsuudessa ja siinä, miten lapsuuteen suhtaudumme ja lapsuuden käsittämme ja esitämme?

John Hajnal esitti neljä vuosikymmentä sitten retorisen kysymyksen: Avioliiton tunnepohja, aviopuolisoiden ja muiden sukulaisten väli-

set suhteet, puolison valinta ja monet muut vastaavat seikat eivät voi olla samoja yhteiskunnissa, joissa morsian on teini-ikäinen tyttö, kuten oli laita keskiajan Euroopassa, verrattuna yhteiskuntiin, joissa morsian on aikuinen nainen, kuten uuden ajan Euroopassa. Philippe Ariès puolestaan ihmetteli, miten varhaiskeskiajan maalausten lapsista, jotka esitettiin pienikokoisina aikuisina, päädyttiin Versailles'n linnan pikkuisiin alastomiin palleroihin tai kaikenikäisten lasten valokuvia pursuaviin oman aikamme perhealbumeihin.

Minusta näyttää siltä, ettei näihin Arièsin ja Hajnalin 1960-luvulla esittämiin kysymyksiin ole vastattu, ja ne vaikuttavat yhä edelleen ajankohtaisilta. Millainen olisi perheen ja lapsuuden tuhatvuotinen historia 1000-luvun vaihteesta 2000-luvun vaihteeseen? Vai voidaanko se kirjoittaa vasta sitten, kun myös moderni perhe ja lapsuus ovat muuttuneet osaksi menneisyyttä?

KIRJALLISUUTTA

- Alexandre-Bidon, Danièle & Closson, Monique (1985): *L'Enfant à ombre des cathédrales*, Lyon
- Alexandre-Bidon, Danièle & Lett, Didier (1997): *Children in the Middle Ages, Fifth-Fifteenth Centuries*, Notre Dame.
- Ariès, Philippe (1960): *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Librairie Plon, Paris (engl. *Centuries of Childhood. A Social History of Family Life*, Vintage Books, New York 1962, ruots. *Barndomens historia*, Stockholm 1982).
- Becchi, Egle & Julia, Dominique (eds.) (1998): *Histoire de l'enfance en Occident*, I-II, Paris .
- Burke Peter (1978): *Popular Culture in Early Modern Europe*, London
- Davis, Natalie Zemon (1975): *Society and Culture in Early Modern France*, Stanford..
- deMause Lloyd (ed.) (1974): *The History of Childhood*, New York.
- Edward Shorter (1975): *The Making of the Modern Family*, New York.
- Elias, Norbert (1939): *Über der Prozess der Zivilisation*, Basel
- Finucane, Ronald C. (1997): *The Rescue of the Innocents: Endangered Children in Medieval Miracles*, Basingstoke.

- Foucault Michel (1980): *Tarkkailla ja rangaista*, Helsinki.
- Hajnal, John (1965): "European Marriage Patterns in Perspective", teoksessa D. V. Glass & D. E. Eversley (eds.) *Population in History: Essays in Historical Demography*, London, s. 101-143.
- Hutton Patrick H. (1981): "The History of Mentalities: The New Map of Cultural History", *History and Theory*, vol. XX, s. 237-259.
- Hutton Patrick H. (2004): *Philippe Ariès and the Politics of French Cultural History*, Massachusetts.
- Krötzel, Christian (1991): "Förhållandet mellan barn och föräldrar – från helvete till paradiset?". Teoksessa Panu Pulma (red.), *Den problematiska familjen*, Helsinki, s. 125-132.
- Orme, Nicholas (2001): *Medieval children*, New Haven.
- Ozment Steven (2001): *Ancestors: The Loving Family in Old Europe*, Cambridge.
- Myrdal, Janken & Bäärnhielm, Göran (red.) (1994): *Kvinnor, barn & fester i medeltida mirakelberättelser*, Skara.
- Rahikainen, Marjatta (2004): *Centuries of Child Labour: European Experiences from the Seventeenth to the Twentieth Century*. Ashgate, Aldershot.
- Shahar, Shulamit (1992): *Childhood in the Middle Ages*, London.
- Sarti, Raffaella (2002): *Europe at Home: Family and Material Culture, 1500–1800*, New Haven and London.
- Thompson E. P. (1991): Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism, *Past & Present* 1967, No. 38. (Julkaistu uudestaan teoksessa *Customs in Common*, New York, suom. *Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri*, Helsinki 1996.)
- Tirranen Hertta (1963): "Uutta historian alalta Ranskasta", *Historiallinen Aikakauskirja* 3/1963, s. 188-194
- Utrio, Kaari (1984): *Eevan tyttäret: Eurooppalaisen naisen, lapsen ja perheen historia*, Helsinki .
- Vann Richard T. (1982): "The Youth of Centuries of Childhood". *History and Theory*, vol. XXI, s. 279-297.
- Wilson Adrian (1980): "The Infancy of the History of Childhood: An Appraisal of Philippe Ariès", *History and Theory*, vol. XIX, s. 132-153.
- Österberg, Eva (1991): *Mentalities and Other Realities: Essays in Medieval and Early Modern Scandinavian History*, Lund.

Kirjoittaja on professori (mvs) Helsingin yliopiston Kasvatustieteen laitoksella.. Kirjoitus perustuu "Philippe Ariès ja mentaliteettien historia" -seminaarissa pidettyyn esitelmään.